

LEKSIKOGRAFSKI RAD KANONIKA PETRA STANKOVIĆA

Nada Bulić – Ante Matan

Sveučilište u Zadru   UDK: 098.3(0.32):2-722.54Stanković,P.“1771/1852“
Odjel za klasičnu filologiju   81'374(0.32)
nbulic@unizd.hr   347.67:027.7(497.57Pula)
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli   2-722.54Stanković,P.81'374.2
Filozofski fakultet   https://doi.org/10.34075/cs.58.1.5
ante.matan@unipu.hr   Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 6/2022.

Sažetak

U ovom se radu autori bave rukopisom Petra Stankovića „Idee primitive dell'uomo in istato di natura presso tutti i popoli del mondo per conoscere rapporti delle lingue e loro origine“, koji nije objavljen te je nepoznat široj znanstvenoj zajednici. Analizira se rječnički dio rukopisa, koji pokazuje da Stankovićeve rad nema paralele u dotadašnjoj hrvatskoj leksikografiji, s obzirom na to da se radi o šesnaestojezičnom malom rječniku, i koji je usto specifičan po izboru leksema i njihovoj sistematizaciji. Analiza leksema pokazala je da se Stankovićeve izbor temeljio na pretpostavci o postojanju fonda osnovnih, temeljnih civilizacijskih riječi. Autori su pokazali da je Stanković pratio suvremena kretanja i rezultate relevantnih istraživanja na području komparativne filologije. Pogledom u Stankovićevo leksikografsko djelovanje ovaj rad ide u prilog kulturno-povijesnim kao i jezično-povijesnim leksičkim istraživanjima, za kojima je u novije vrijeme prepoznata potreba, a svoj doprinos može naći i u hrvatskim dijalektološkim istraživanjima.

Ključne riječi: Petar Stanković, Idee primitive dell'uomo, leksikografija, komparativna filologija, aneksna leksikografija.

UVOD

Leksikografski rad kanonika don Petra Stankovića (1771. – 1852.) ostao je po strani inače brojnih znanstvenih istraživanja života i djela ovog istaknutog istarskog svećenika i intelektualca, koji je „čitav život daleko od politike, karijere i crkvene hijerarhije posvetio radu“.¹ Ne navodi ga se u leksikografskom kontekstu ni u djeli-

¹ Miroslav Bertoša, u: Bruno Dobrić, *Stancoviciana: katalog izložbe*, Rovinj, Zavičajni muzej Rovinj, 1992. Petar (Matija) Stanković/Pietro (Mattia) Stancovich, (Barban, 24. 2. 1771. – Barban, 12. 9. 1852.), rodom iz imućne hrvatske obitelji,

ma koja se tiču povijesti i razvoja hrvatske leksikografije, pa tako ni u Samardžijinoj monografiji *Hrvatska leksikografija*,² koja pruža podroban uvid u hrvatsku leksikografsku tradiciju i suvremenu praksu, kao i enciklopediku³ i u kojoj se inače vrlo pregledno obrađuju objavljena djela s tog područja, ali isto tako i ona neobjavljena, do kojih je stoga razmjerno teško doći. U potonjem nalazimo jedan od razloga što Stankovićeve imena ne nalazimo na popisu leksikografa u našoj znanstvenoj i stručnoj literaturi. Njegovo je djelo *Idee primitive dell'uomo in istato di natura presso tutti i popoli del mondo per conoscere rapporti delle lingue e loro origine*, kojim se u ovome radu bavimo, ostalo u rukopisu i nedovršeno, pa je samim time ostalo i nepoznato široj znanstvenoj javnosti.⁴ Treba tomu pridodati i činjenicu da su nesamostalni rječnici, a ovdje se radi o takvom slučaju, općenito slabije istraženi, iako predstavljaju nezaobilazan izvor pri jezičnim istraživanjima, a „značenje im nadilazi ono kulturno-povijesno”.⁵

---

no smatrao se pripadnikom talijanske kulture pa se tako i potpisivao. Školovao se u obližnjem Rovinju pa u Udinama, a u Padovi je svršio studij teologije, zanimajući se istodobno za matematiku, prirodne znanosti i pravo. Za svećenika je zaređen 1795., a kanonikom barbanske zborne crkve imenovan već 1798. Bavio se poviješću, teologijom, filologijom, arheologijom, etnologijom, zoologijom, botanikom, geologijom. Međunarodni je ugled stekao svojim tehničkim inovacijama vezanima za poljoprivredu, a svojim trosveščanim djelom *Životopisi znamenitih Istrana* zaslužio od suvremenika nadimak „istarskoga Plutarha”. Iscrpnije o Stankovićevo životu i djelu, vidi: Domenico Cernecca, Petar Stanković, *Jadranski zbornik* (1960.) 4, 5-50; Elvis Lukšić, Zaslужni Barbanac Petar Stanković (1771.–1852.), *Croatica Christiana periodica* 18 (1994.) 34, 117-130; Petar Strčić, *Petar Stanković. Život i djelo*, Zavičajna naklada „Žakan Juri”, Pula, 2011.; Denis Kontošić, Pisac Petar Stanković/Pietro Stancovich (Barban, 1771. – Barban, 1852.), u: Slaven Bertoša (ur.), *Barbanski zapisi*, sv. 5, Općina Barban, Barban, 2017., 113-140; Jakov Jelinčić, Župni (kaptolski) arhiv Barbana, s osvrtom na podatke o kanoniku Petru Stankoviću, *Vjesnik istarskog arhiva*, (2017.) 24, 109-143.

² Marko Samardžija, *Hrvatska leksikografija. Od početaka do kraja XX. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb, 2019. Goranka Blagus Bartolec, *Hrvatska leksikografija kao čuvar leksičkoga blaga*, *Hrvatski jezik*, (2020.) 2, 37-42, posebno ističe *Leksikološko-leksikografski pojmovnik*, koji ta monografija sadrži, kao jedan od vrijednih izvora za projekt *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena* (HRZZ/STR/STR-2017-09-05).

³ Ljubica Josić, *Hrvatska enciklopedika u XX. stoljeću*, u: Samardžija, *Hrvatska leksikografija...*, 187-246.

⁴ Naime, da je situacija drukčija, Stanković bi vjerojatno bio spomenut kao kuriozitet u smislu pokušaja da se napravi šesnaestostežični rječnik, kojemu je svrha bila pokazati odnose među jezicima i njihovo podrijetlo. Budući da ima rukopisnih rječnika koji su poznati istraživačima, ili zbog toga što su bogati građom, ili su utjecali na neko drugo leksikografsko djelo, većim je dijelom nedovršena razlog činjenici da je taj rad ostao nepoznat.

⁵ „Svojevrsni nesamostalni frazariji i rječnici pridodani gramatikama (bilo hrvatskih autora, bilo preradama tuđih), kao i oni aneksnji rječnici koji su u obliku

1. RUKOPIS

Idee primitive čuvaju se u rukopisnoj ostavštini Petra Stankovića,⁶ u Sveučilišnoj knjižnici u Puli pod signaturom 5 STANC IDE, inventarni br. X 147 (stara sign.: Stanković, Rukopisi, kutija VII., M.P. 462). Rukopis obuhvaća 58 stranica formata arka, dobrog stanja očuvanosti i čitljivosti, izuzev zadnjeg lista, gdje se nalazi veliko oštećenje koje su najvjerojatnije prouzročili glodavci. Na prvom se listu uz puni naslov djela navode još godina, mjesto i autor: „1830. Barbana, Pietro Canonico Stancovich”. U sadržajnom se smislu sastoji od dvaju dijelova: prvi je dio rječnički i obuhvaća 12 listova; drugi je dio raspravni, pisan na talijanskom jeziku, i prostire se na 14 listova (28 stranica, 1 kolumna, zauzima polovicu stranice).

Rječnički se dio sastoji od uvoda pisanog na talijanskom jeziku, u koji su inkorporirani glosostatistički podaci za istarski poluotok te područje Krasa i Trsta do Timave, i samog šesnaestojezičnog malog rječnika u obliku tablice sa šesnaest stupaca, od kojih prvi pripada latinskom jeziku kao polaznom jeziku rječnika, a ostali jezici su: talijanski, francuski, španjolski, engleski, njemački, hrvatski, rumunjski, grčki, albanski, mađarski, romski, hebrejski, arapski, „arabo-turski” i armenski. U drugom, raspravnom dijelu rukopisa, pisanom na talijanskom jeziku, Stanković je obrazložio zašto je pristupio izradi takvog rječnika, hoteći ukazati na izvorni oblik jezika i njihov usporedni razvoj s razvojem kulture i civilizacije.

Nadalje, u Knjižničnom se katalogu, pod signaturom: Stanković, Rukopisi, kutija V., M.C.P. 992, nalazi navedeno i djelo „*Dizionario omonomo istriano 1830.*”, koje bi prema naslovu također pripadalo leksikografskom području, ali mu se u knjižnici na nalazi traga.⁷

---

glosarija pridodani djelima koja ne pripadaju kategoriji gramatičkih priručnika, slabo su istraženi – neki poznati tek po naslovu kao bibliografske jedinice – a značenje njihovo nadilazi ono kulturno-povijesno: oni su štoviše nezaobilazni segment dijakronijske okomice hrvatske leksikografije te zato važan prilog jezičnopovijesnim leksičkim istraživanjima.” Igor Gostl, *Aneksna leksikografija XVIII. stoljeća*, *Filologija* (1998.) 30/31, 41-46.

⁶ Rukopis je digitaliziran i dostupan na poveznici: <http://library.foi.hr/lib/knjiga.php?B=1&item=X00147> (29.10.2021.).

⁷ Prema opisu (Danilo Klen, *Rukopisi Naučne biblioteke u Puli. Popisani 1959.*, Pula, 1959., 17-18), ima šest svezaka koji predstavljaju razne faze u radu na istom djelu, ukupno 157 listova od kojih su neki neispunjeni, jer je rječnik sastavljan alfabetskim redom. Četvrti, peti i šesti svezak su, po Kleni, čistopis Stankovićevih ranijih koncepata. Po naslovu 2. sv. „*Omonomia ossia Dizionario di Nomi di luoghi dell'Istria che sono simili ad altri nomi di luoghi in altre terre esi-*

U suvremenoj znanosti odvojene discipline, leksikografika i enciklopedika,⁸ u Stankovićevo vrijeme nisu bile u potpunosti zasebno profilirane. Nastavljajući se na srednjovjekovnu tradiciju *lucidara* iz koje će izrasti djela „usmjerena na objašnjavanje izvanjezičnih realija”,⁹ tj. enciklopedije, leksikografi su nastojali obuhvatiti i predočiti svojim leksikografskim opisima razinu znanja o određenim činjenicama. Na takav Stankovićev pothvat upućuje i bibliotečni opis spomenutog rječnika, djela koje se prema popisu građe nalazilo u njegovoj rukopisnoj ostavštini, ali je danas zagubljeno – nadamo se ne i trajno izgubljeno.

U Stankovićev leksikografski rad valja ubrojiti i „glosar” u rukopisu, koji je znanstveno obrađen, o nazivima biljaka poznatih u Istri. Claudio Pericin dao je u svom radu prijepis i tumačenje dvojezičnog rukopisa, no nije ga gledao kao leksikografski rad, već se usmjerio na sam botanički sadržaj, upotpunivši tekst suvremenim i latinskim nazivima biljaka, želeći ponajprije očuvati povijesni spomen imena biljaka poznatih u Istri u 18. i 19. stoljeću i pružiti semantičke informacije o latinizmima ili dijalektalnim inačicama za identifikaciju mogućih njihovih međusobnih utjecaja.¹⁰ Do sretnog nalaza, o leksikografskom radu Petra Stankovića možemo govoriti na temelju talijansko-hrvatskog i hrvatsko-talijanskog rukopisa u kojem su popisani nazivi biljaka u Istri te na temelju očuvanog rukopisa *Idee primitive*.

Predmet istraživanja našeg rada rječnički je dio ovog Stankovićevo djela kojemu po nekim njegovim značajkama nema usporednice u dotadašnjoj hrvatskoj leksikografiji. Prvo, jer se radi o šesnaestojezičnom rječniku, što već samo po sebi, tolikim brojem jezika koje je autor uzeo u obzir, ide za glasovitim na europskoj razini Kalepinovim uzor-rječnikom *undecim linguarum*,¹¹ ali u tradiciji

---

stenti Del Canonico Pietro Stancovich, 1830.” jasno je da se radi o djelu koje bi moglo biti od velike koristi i za istarsku toponimiju.

⁸ Usp. R. R. Karl Hartmann – Gregory James, *Dictionary of lexicography*, Routledge, London–New York, 1998., 49.

⁹ Samardžija, *Hrvatska leksikografija...*, 11.

¹⁰ V. Claudio Pericin, *Trascrizione e interpretazione del manoscritto di Pietro Stancovich sui nomi delle piante note in Istria tra il ‘700 e l’800 (italiano-croato o illirico e croato o illirico-italiano)*, *Atti* (2017.) 47, 631-672.

¹¹ Ambrosius Calepinus, *Ambrosii Calepini dictionarium undecim linguarum: respondent autem latinis vocabulis hebraica, graeca, gallica, italica, germanica, belgica, hispanica, polonica, ungarica, anglica*. Basel, per Sebastianum Henricpetri, 1598. Talijanski humanist Ambrogio Calepino/Ambrosius Calepinus (1435.–1511.) sastavljač je inicijalno dvojezičnog latinsko-talijanskog rječnika koji je radom različitih priređivača proširivan leksikom drugih jezika i time pozicioniran među najutjecajnije europske mnogojezične rječnike.

hrvatske leksikografije predstavlja novinu koja, do suvremenog vremena kada elektronski rječnici korisnicima daju tolikojezičnu informaciju, bilježi primjere *Rječnika pet najuglednijih europskih jezika* Fausta Vrančića (1551. - 1617.).¹² ili *Osmojezičnog enciklopedijskog rječnika*¹³ iz novije povijesti. Drugo, i značajnije, jer ga od svih dotadašnjih razlikuje ideja vodilja njegova autora o kojoj će u nastavku rada biti riječi. Tematske skupine i odabir leksema kao i redosljed njihova navođenja proizlaze iz te ideje.

2. KLASIFIKACIJA

Raspravljajući o povijesti francuske leksikografije u nas, u svojoj disertaciji *Francuska leksikografija* Putanec uvodi termin „aneksna leksikografija”,¹⁴ označujući njime sve one „male priklopljene rječničiće koji su bili dodavani kao manje važan tekst, ali uvijek s praktičnom namjenom”.¹⁵ Međutim, zbog promjena do kojih je došlo objavljivanjem takvih nesamostalnih rječnika, isti se autor zauzeo za promjenu predložene i uvođenje nove terminologije.¹⁶ Identificirajući postojanje dvaju smjerova u povijesti hrvatske leksikografije, totalne i parcijalne leksikografije, upozorava na činjenicu da je naša leksikografija naročito bogata djelima s područja parcijalne leksikografije, kao i na značaj istraživanja aneksnih rječnika za hrvatsku jezičnu i kulturnu povijest.¹⁷ Potreba za takvim istraživanjima pre-

¹² Faust Vrančić, *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae et Ungaricae*, Apud Nicolaum Morettum, Venetiis, 1595.

¹³ *Osmojezični enciklopedijski rječnik*, Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1987.

¹⁴ Valentin Putanec, *Francuska leksikografija, diss.*, Zagreb, 1952.

¹⁵ Valentin Putanec, Dva osnovna paralelna smjera u povijesnom razvoju hrvatske leksikografije: totalna i parcijalna leksikografija, *Filologija* (1998.) 30/31, 127-132.

¹⁶ „U disertaciji *Francuska leksikografija* (1952.) autor je morao skovati termin ‘aneksna leksikografija’ za djela koja nisu samostalno izdavana, odnosno koja su ‘priklopljena’ nekom drugom djelu. Kada su se takva djela, s namjenom praktične prirode, javila i kao samostalno izdavana djela, autor je prisiljen svoju dosada upotrebljavanu terminologiju mijenjati, tako da i aneksna i neaneksna djela praktične prirode označi kao parcijalnu leksikografiju, dok ostalu imenuje totalnom” (Putanec, *Dva osnovna...*, 128).

¹⁷ „U povijesti hrvatske leksikografije postoji i jedan paralelan smjer bilježenja fonosema, riječi, leksika, koji je u samoj povijesti lingvistike kao manje uočljiv dosta zanemarivan, ali mu treba dati pravo mjesto želimo li dobiti i mnoge druge podatke važne za leksikologiju i za leksikografiju, pa prema tome i za lingvistik i za kulturologiju, povijest kulture i civilizacije našeg entiteta.” ... „Naša je leksikografija osim toga naročito bogata upravo djelima iz područja parcijalne

poznata je i u novijim hrvatskim leksikografskim istraživanjima,¹⁸ a proučavanjima jezika i leksika pojedinih pisaca u njihovu vremenu pridaje se nova dimenzija promatranjem kroz prizmu izrade sveuključujućeg rječnika hrvatskog jezika.¹⁹ K tomu, rječnici se moraju razmatrati u kontekstu svojedobnih priručnika slične namjene, svojedobne pravopisne i gramatičke norme, premda im se s gledišta suvremene metaleksikografije „mogu uputiti opravdani metodološki prigovori”.²⁰ U svjetlu svega gore navedenog, i ovaj rad pogledom u Stankovićevo leksikografsko djelovanje ide u prilog takvim kulturno-povijesnim kao i jezično-povijesnim leksičkim istraživanjima.

Pokušavajući svrstati ovaj rječnik u neku od postojećih skupina u koje se prema suvremenim kriterijima rječnici svrstavaju, možemo reći da najbliže, ali ne sasvim, pripada aneksnim rječnicima koji su u hrvatskoj leksikografiji zastupljeni od 16. st.,²¹ prema sadašnjem stupnju istraživanja. Tu zadržku navodimo iz razloga što imamo zabilježene primjere koji svjedoče o tome da je određeni broj takvih rječnika, doduše iz kasnijeg razdoblja, ostao u rukopisu, počesto zagubljen u knjižnicama ili arhivima u kojima je pohranjena rukopisna ostavština, pa je moguće slično pretpostaviti i za ovo ili ranije razdoblje. Aneksni se rječnici uobičajeno pridodaju gramatikama ili konverzacijskim priručnicima ili pak, kao rječnici tehničkih termina i frazeologije, prate neka specifična izdanja iz pojedinih struka.²² Sukladna tome je i njihova namjena – služe kao pomoć

---

leksikografije, pa će popis takve parcijalne leksikografije biti vrijedan prilog za povijest našeg leksika.” (Putanec, *Dva osnovna...*, 131).

¹⁸ Usp.: „U novije vrijeme sve su češća istraživanja hrvatske aneksne leksikografije kao važnog dijela hrvatske kulturne i jezikoslovne djelatnosti.” (Barbara Štebih, Aneksni rječnik Ignaca Kristijanovića, *Filologija* (2002.) 38/39, 239-246). „Aneksna je leksikografija – ta važna karika hrvatske leksikografije, specifičan oblik kulturne i jezikoslovne djelatnosti – najrasprostranjenija njezina vrsta, neiscrpno vrelo leksikografskih sondiranja” (Gostl, *Aneksna leksikografija...*, 46).

¹⁹ „...Da bismo došli do tako velikoga i ambicioznoga cilja kao što je rječnik koji bi uključivao dataciju riječi, potrebno je načiniti i rječnike pojedinih pisaca i pojedinih razdoblja” (Adela Ptičar, Hrvatski aneksni rječnici u 18. stoljeću, *Rasprave Zavoda za jezik*, (1990.) 16, 223-227).

²⁰ Bernardina Petrović, Leksikografski rad Ise Velikanovića, u: Helena Sablić Tomić i dr. (ur.), *Zbornik 5. Dani Josipa i Ivana Kozarca 7.–8. listopada 1999.*, SN Privlačica, Vinkovci, 2000., 89-103.

²¹ Usp. Samardžija, *Hrvatska leksikografija...*, 26.

²² U 16. st. Bartol Đurđević (Jurjević) svome *De afflictione tam captivorum quam etiam sub Turcae tributo viventium christianorum* dodaje „kratku svojevrsnu kombinaciju konverzacijskog i analitičko-sistematskog latinsko-hrvatskog rječnika” (Samardžija, *Hrvatska leksikografija...*, 26), *Opus tripartitum iuris consuetudinarii incluti Regni Hungariae partiumque eidem annexarum* Ivanuša Pergošića ima pridodan mali rječnik pravnog nazivlja; *Pochorni i mnozii ini psalmi Davidovi*,

pri konverzaciji onima kojima je potrebna (putnicima, trgovcima, svećenicima, osobito misionarima), za potrebe odgojnog i obrazovnog rada (školske gramatike) ili za bolje razumijevanje čitateljima i korisnicima rasprava iz područja prava, vojno-tehničkih znanosti, medicinskih, botaničkih i slično.

U prvoj je polovici 19. stoljeća objavljeno više malih, većinom priručnih, samostalnih i aneksnih rječnika, uglavnom dvojezičnih, s hrvatskim kao polaznim jezikom, u kojima je još očita jaka koncepcijska veza s 18. stoljećem. Josip Voltić u Beču 1802. objavljuje *Ricsoslovník (Vocabolario / Wörterbuch) illiriskoga, italianskoga i nimacskoga jezika*, a Joakim Stulli objavljuje svoj poznati *Vocabolario italiano-illirico-latino* u Dubrovniku 1810. U Karlovcu je 1811. izdan pravilnik s vojnim vježbama po francuskim propisima s obiljem hrvatskih leksema, dok 1838. u Zagrebu Ladislav Škrobot(h) objavljuje opsegom skroman hrvatsko-njemački školski rječnik, a 1839./1840. u Beču Richter i Ballman opsežni hrvatsko-njemački i njemačko-hrvatski rječnik. Od rječnika koji su ostali u rukopisu svoje mjesto nalaze Patačićev *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*, nedovršeni trojezični hrvatsko-njemačko-latinski i četverojezični njemačko-latinsko-hrvatsko-mađarski i njemačko-hrvatsko-latinsko-talijanski rječnici Marijana Lanosovića, Stullijev *Morfološko-geografski leksikon*, Katančićevi *Prvoslovník* i *Etimologikon*, *Rječnik rukokretni* Jakova Mikoča, Hlaveov *Njemačko-hrvatski šumarski rječnik*, trojezični ilirsko-talijansko-njemački rječnik braće Danilovih, *Ričnik likarskog nazivlja* Ante Kuzmanića i jednojezični rječnik Ivana Broza koji je dovršio i objavio Iveković 1901. godine.²³

U nedostatku prikladnijeg, ovdje koristimo termin aneksnih rječnika, iako ovaj Stankovićev rječnik, kako će u radu biti pokazano, po svojoj funkciji u sklopu cjeline djela *Idee primitive* nije samo to.

---

sloveni v slovignschi iazich na cislo, i miru: po Scyiminu Budineii Zadraninu Šime Budinića uz prijevod Davidovih psalama imaju rječnik manje poznatih riječi; Jurij Dalmatin uz prijevod *Pentateuha* i cjeloviti prijevod *Biblije* na slovenski donosi i razlikovni rječnik slovensko-hrvatski. U 18. st. nekoliko je važnih aneksnih rječnika (usp. Gostl, *Aneksna leksikografija...*, 41-46), a nalazimo ih u gramatičko-konverzacijskim priručnicima Blaža Tadijanovića *Svaschta po mallo illiti kratko sloxenye immenah, i ricsih ù illyrski i nyemacski jezik*, Matije Antuna Reljkovića *Nova slavonska, i nimacska grammatika – Neue Slavonisch und Deutsche Grammatik* i Marijana Lanosovića *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache mit einem Wörter und Gesprächsbuche – „slavonskih autora“* (Ljiljana Kolenić, Rječnici u slavonskim gramatikama 18. stoljeća, *Anali Zavoda JAZU* (1987.) 5, 143-165).

²³ Usp. Samardžija, *Hrvatska leksikografija...*, 67-96; Igor Gostl, Višejezični rječnici u Hrvata, *Jezik* (1990.) 38, 2, 42-53.

U usporedbi s drugim hrvatskim aneksnim rječnicima najveća je razlika u broju jezika koje Stanković uzima u obzir, čime bi ga se moglo definirati kao mali aneksnu višejezični rječnik za komparativnu jezičnu analizu. Kada je pak riječ o izboru obrađenih leksema, takvu su sistematizaciju leksema imali i neki drugi leksikografi, ali s daleko manjim brojem uključenih jezika, kao na primjer Patačićev *Dictionarium latino-illyricum et germanicum*, koji donosi građu po tematskim područjima (Bog, sveci, nebo, zemlja, čovjek, crkvena hijerarhija, knjige i književnost, cvijeće i bilje itd.).²⁴

3. IZVORI

Pri sastavljanju svoga rječnika Stanković je nesumnjivo posegnuo za tada dostupnim leksikografskim, ali i drugim književnim izvorima – o tome svjedoči i velika osobna knjižnica koju je Stanković oporučno ostavio gradu Rovinju da bude javno dobro.²⁵ Kao zbirka *Stancoviciana* danas je pod skrbi Muzeja grada Rovinja i u njoj se s oznakom *ex libris Pietro Stancovich Canonico* nalazi 2896 svezaka.²⁶ Pretraga fonda Stankovićeve osobne biblioteke pokazuje brojne leksikografske i književne izvore.²⁷ Uz to, biografske činje-

---

²⁴ Detaljnije o Patačićevu *Dikcionaru* v. Gostl, *Višejezični rječnici...*, 49-50.

²⁵ Iz Stankovićeve pisma grofu Luigiju Pisaniju, datiranog Venecija – Barban, 7. prosinca 1836.: „..... 18. kolovoza sačinio sam veoma dugu oporuku, podijeljenu na 10 poglavlja. Vama su već otrprie poznate moje nakane darivanja, a uključene su u oporuku. Obrazovanje i knjižnica su njezina dva glavna dijela. 4000 florina sam već odredio za prvu, a knjižnica ima ostati Javna knjižnica na dar gradu Rovinju. Dar nije male vrijednosti, jer među 3000 primjeraka po njihovoj kvaliteti, sadržaju i rijetkosti, ima knjiga znatne vrijednosti. Ovoj se zbirci pridružuju zbirke mramora, okamina, minerala i instrumenata, što sve čini lijepi dar Istri. .... prije nego vidim uništene, potrgane i izgubljene ove knjige, koje su me stajale puno novaca, koje su bile i jesu jedina moja zabava, i koje čuvam kao zjenice svojih očiju, odlučio sam ih darovati Rovinju da se sačuva.” Te su riječi istaknute na mrežnim stranicama Muzeja grada Rovinja kao uvod u virtualni pregled, <http://stancoviciana.web.link2.hr/stancoviciana.html> (2. 4. 2021).

²⁶ Mrežne stranice Muzeja grada Rovinja, Spomenička knjižnica Stancoviciana, <http://stancoviciana.web.link2.hr/stancoviciana.html> (2. 4. 2021).

²⁷ Kao na primjer: Ivan Belosteneć, *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium etc.*, Typis Joannis Baptistae Weitz, Zagrabiae, 1740.; Ardelio Della Bella, *Dizionario italiano, latino, illirico*, Presso Cristoforo Zanne, Venezia, 1728.; Šime Starčević, *Nova ricsoslovica ilirisko-francezka*, Trst, 1812.; Franjo Marija Appendini, *Grammatica della lingua illirica, edizione seconda*, Presso Antonio Martecchini, Ragusa, 1828.; Andreas Divus – Conradus Herestachius, *Homeri omnium poetarum principis Ilias, Andrea Diuo Iustinopolitano interprete, ad uerbum translata. Herodoti Halicarnassei libellus, Homeri uitam fidelissime continens, Conrado Herestachio interprete*, apud d. Iacob a Burgofranco, Venetiis, 1537. kao i druga Manuziova, Plantinova, Elzevierova, Didotova i izdanja obitelji Giunta.

nice pokazuju da je Stanković građu za svoja djela crpao i iz bogatih talijanskih biblioteka koje je pohodio, održavajući time najvišu razinu upućenosti u najnovija znanstvena i tehnološka postignuća po svim područjima njegova interesa. Na polju klasične filologije upravo je to razdoblje kada su djelovanjem Franza Boppa i njegovih prethodnika položeni temelji modernoj filologiji i poredbenom proučavanju indoeuropskih jezika.

Nadalje, Stanković je kao izvor za svoj rječnik imao u vidu i živi zavičajni govor, što pokazuje i činjenica da je u razmatranje uključio i domaći hrvatski jezik zabilježen kao *dialetto*,²⁸ ali i primjerice romski, za koji tada nije bilo sistematiziranog leksikografskog izvora.²⁹ Osim toga, demografska aproksimativna etnolosostatistika koja prethodi rječniku, o kojoj će biti riječi niže, govori o širini Stankovićeva pristupa temi, etnološkom i jezičnom Stankovićevu okruženju i čvrsto potkrepljuje jezično okruženje kao neposredno rječničko vrelo.

4. KONCEPCIJA DJELA

Stankovićev se rječnik idejno i konceptijski razlikuje od uobičajenih aneksnih rječnika – on raspravi nije tek pridodan, već joj prethodi kao njen esencijalni dio te osim funkcije rječnika da pruža istovrijednice drugih jezika, istovremeno predstavlja i korpus autorova istraživanja. Već u samom naslovu rasprave, *Idee primitive dell'uomo in istato di natura presso tutti i popoli del mondo per conoscere rapporti delle lingue e loro origine*, navodi se osnovna ideja

²⁸ O kojem je točno zavičajnom govoru riječ, ostavljamo na tumačenje dijalektolozima, iako valja pretpostaviti da je riječ o govoru Barbanštine, o čemu je iscrpno pisala Lina Pliško: Refleks praslavenskoga fonema /ē/ u mjesnim govorima Barbanštine, *Tabula* 1 (1999.), 83-91; Akcenatski sustav mjesnih govora Barbanštine, *Annales* 16 (1999.) 57-66; *Govor Barbanštine*, Filozofski fakultet u Puli, Pula, 2000.; Novija istraživanja mjesnih govora Barbanštine, u: *Riječki filološki dani, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 9. do 11. studenoga 2000.*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2002., 385-395; Hrvatsko-talijanski jezični doticaji u leksemima za vinogradarstvo u mjesnim govorima Barbanštine, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 12, HAZU, Zagreb, 2003., 49-62; Deklinacija imenica u mjesnim govorima Barbanštine, u: *Zadarski filološki dani 1., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga 20. i 21. svibnja 2005.*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2007., 61-82; Jugozapadni istarski ili štakavsko-čakavski dijalekt u svjetlu Hrastina istraživanja, u: *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15, HAZU, Zagreb, 2009., 111-124.

²⁹ Takav je rječnik nedavno objavio Veljko Kajtazi, *Romsko-hrvatski i hrvatsko-romski rječnik*, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH „Kali Sara”, Zagreb, 2008., a Dijana Vlatković i Ljatif Demir objavili su *Hrvatsko-romski rječnik*, „Kali Sara”, Zagreb, 2019.

djela: usporedbom osnovnih riječi/pojmova kod svih naroda promotriti njihove odnose i zaključiti o njihovu podrijetlu. Nekoliko je vrlo značajnih stavki ovdje iskazano koje ćemo u nastavku razmotriti.

4.1. „Tutti i popoli del mondo...”

Okrećući se svim narodima svijeta, Stanković se, u vrijeme buđenja nacionalnih pokreta u Europi pozicionira nadnacionalno, univerzalno i znanstveno. U raspravnom dijelu, ilustrirajući svoje polazište, Stanković navodi različita grčka plemena okupljena istim duhom pod duhovno grčko (na 22. i 23. str. rukopisa), koje i danas smatramo ugrađenim u temelje civilizacije. Smatra da je bogato nasljeđe dokumentima i spomenicima zajamčeno i obvezujuće. Pri tome znanstvenici svih grana na području humanističkih znanosti imaju zadaću pridonijeti formiranju svijesti o zajedničkoj pripadnosti, profilirajući se prema ishodima svoje uže struke: filolozi proučavanjem klasika, geografi određenjem mjesta, kronolozi uspostavom vremenskih crta, povjesničari utvrđivanjem činjenica, filozofi ustrojstvom države i duhom zakona.

Zaključuje da ono što ujedinjuje narode kao jedinstveno duhovno strujanje i posvjedočuje njihov identitet su zajednička načela koja su usvojili, sličnost leksika i međusobna ovisnost: „Di fatto gli uomini non sono stati cognati sotto il nome dei popoli, se non quando hanno avuto dei comuni principi, delle leggi simili, delle dipendenze scambievoli, che gli hanno riuniti, e che hanno per dir così attestata la loro identità” (na 24. str. rukopisa). Iz tog razloga, kao predstavnike jezika različitih naroda dionika civilizacijskog duhovnog strujanja, uzima navedenih šesnaest jezika s latinskim, koji u to vrijeme ima status zajedničkog jezika intelektualaca, kao polaznim.

Stanković daje tabelarni prikaz naslovljen „Glossica statistica approssimativa etc.” (na 2. str. rukopisa), u kojem donosi aproksimativne demografske i glosostatističke podatke za istarski poluotok, područje Krasa i Trsta do Timave, datirane u lipanj 1831. godine. Stanković primjećuje i dokumentira etničko i jezično šarenilo svoga bliskog okruženja uz napomenu da se uz jezike domaćeg stanovništva, koje je prema danim podacima trilingvalno ili barem bilingvalno, u Trstu govore svi jezici Europe, a uz njih se mogu čuti i drugi, neeuropski jezici, jer je Trst veliko stjecište stranih trgovaca.

Sljedeća tablica donosi pregled Stankovićevih podataka o broju govornika i jezika na promatranom području, udjelima višejezičnih govornika među njima i kojim se jezicima služe.

Tablica 1. Podaci o broju govornika i jezika

	Jezik	Broj govornika	Višejezičnost
1	Italiana / talijanski	75000	2000 dvojezičnih – talijanski i slavenski 10000 dvojezičnih – talijanski i njemački 3000 trojezičnih – talijanski, slavenski i njemački
2	Cragolina / kranjski	20000	5000 dvojezičnih – kranjski i talijanski
3	Slava pura / čisti slavenski	35000	10000 dvojezičnih – slavenski i talijanski
4	Slava dialetto / dijalektalni slavenski	15000	2000 dvojezičnih – slavenski i talijanski
5	Tedesca / njemački	4000	1000 dvojezičnih – njemački i talijanski 2000 trojezičnih – njemački, talijanski i slavenski
6	Vallacca / vlaški	5000	1000 trojezičnih – vlaški, slavenski i talijanski ostali: dvojezični – vlaški i slavenski
7	Albanese / albanski	500	trojezični – albanski, slavenski i talijanski
8	Zingara / romski	100	trojezični – romski, slavenski i talijanski

Ukupnu populaciju tog područja procjenjuje na 154 600 stanovnika. Stanković dalje navodi ovako:

Tablica 2. Pregled broja onih koji govore i ne govore talijanski po narodnosti³⁰

Koji govore talijanski	Koji ne govore talijanski
17600 Slavi, che parlano Italiano / Slavena koji govore talijanski	15000 Cragnolini / Kranjaca
75000 Italiani puri / etničkih Talijana	25000 Slavi puri / etničkih Slavena
	13000 Slavi dialetto / Slavena koji govore dijalektom
	1000 Tedeschi / Nijemaca
92600 che parlano Italiano / koji govore talijanski	54000 che non parlano Italiano / koji ne govore talijanski

Ovi nam podaci opisuju neposredno Stankovićevo govorno-jezično okruženje: talijanski, kranjski, slavenski čisti i slavenski dijalektalni, njemački, vlaški (*ossia antica volgare romana*), albanski i romski, s posebnim naglaskom na višejezičnost stanovnika tog područja, kojom se i danas odlikuju. Najzastupljeniji je talijanski jezik, sa 92600 govornika, od čega je 75000 etničkih Talijana. Doduše, valjalo bi među govornike talijanskog ubrojiti još i trojezične govornike: njih 3000 koji govore talijanski, slavenski i njemački, te 1000 koja govori vlaški, slavenski i talijanski, čime je ukupan broj 96600.

³⁰ Tablica je već objavljena u Stankovićevu *Il Ciabattino patinista. Dialoghi di Veranzio Istina Dalmatino con Andrea Moretto detto Memoria intorno al libro: Osservazioni critiche sull'opuscolo del Sig. Canonico Stancovich intitolato Trieste non fu villaggio Carnico distese da un Dalmata*, Padova, 1832., iako se tablica u *Ciabattinu* razlikuje u nekoliko detalja: broj Slavena koji govore dijalektom nije 13000, nego 15000, pa je i ukupan broj onih koji ne govore talijanski 56000 – očito je došlo do pogreške u tiskanoj tablici. Također, u tablici u *Ciabattinu* nije ubrojio onih 600 trojezičnih (albanski/romski, slavenski i talijanski) u Slavene koji govore talijanski, pa su naizgled privremeno ispali iz zbroja: „17.000 Slavi che parlano Italiano + 75.000 Italiani puri = 92.600 Che parlano Italiano” (Stanković, *Il Ciabattino...*, 152). Knjiga je digitalizirana i dostupna na sljedećoj poveznici: <https://books.googleusercontent.com/books/> (15. 5. 2022.).

Što se tiče slavenskih jezika, vidimo da Stanković rabi termin *slava* (sc. *lingua*), *slava pura*, *slava dialetto*, *cragnolina*. Među slavenskim jezicima razlikuje „čisti slavenski”, što je vjerojatno hrvatski štokavski (*slava pura*), domaću dijalektalnu varijantu hrvatskog jezika (*slava dialetto*) i „kranjski”, odnosno slovenski jezik (*cragnolina*). Pritom domaću govornu varijantu hrvatskog smatra dijalektom, a slovenski očigledno zasebnim slavenskim odvjetkom, jer kada je riječ o etničkoj pripadnosti, Kranjci/*Cragnolini* svrstani su pod *Slavi*.

Sumarno gledajući, ima nešto matematičkih nejasnoća. Naime, u zbirnoj tablici navodi se 92600 govornika talijanskog jezika. Iz zbroja je izostavljeno 4000 govornika koji se navode u prvoj tablici (3000 *Tedeschi* + 1000 *Vallacchi*). Uz to, prema Stankovićevoj računici ima 17 600 Slavena govornika talijanskog jezika (*Slavi che parlano italiano*). Evidentno tu ubraja bilingvalnih 5000 Kranjaca, 10000 onih koje naziva *Slavi puri* i 2000 domaćih Hrvata (*Slavi dialetto* sc. *che parlano*), što čini ukupno 17000 govornika. Iz navedenih podataka nije jasno odakle mu preostalih 600 govornika. U rukopisu je brojka sasvim jasno napisana, pa je isključena nedoumica koja bi eventualno bila uzrokovana nečitljivošću. Možemo samo konstatirati da se brojka 600 podudara s 500 Albanaca i 100 Roma koji se navode u prvoj tablici. Ostaje nejasno zašto bi oni bili navedeni pod *Slavi* – isključeno je da je to iz razloga što su govornici jezika jer bi po toj logici onda bili navedeni i *Tedeschi* i *Vallacchi*, koji su također govornici. Nadalje, u tablici u kojoj se navode oni koji ne govore talijanski, izostavljeno je 4000 Vlaha navedenih u prvoj tablici (koji govore vlaški i slavenski), što čini ukupni broj od 58000 negovornika talijanskog jezika. Moguće je da bi ove matematičke nejasnoće bile ili ispravljene ili u njima primijenjeno rezoniranje pojašnjeno da je djelo bilo završeno. Moramo imati na umu da se radi o djelu koje je ostalo u rukopisu, dakle nije dovedeno do faze uređenog teksta za objavu.

Govornika slavenskog jezika ima ukupno 62600, od kojih je 50000 govornika kojima je to materinji jezik (35000 *Slavi puri* + 15 000 *Slavi dialetto*), a potencijalno ga razumije i 20000 Kranjaca. Evidentno je da sumirajući posebno obraća pozornost na govornike talijanskog i slavenskog jezika.

4.2. „Idee primitive in istato di natura”

Odabir leksema počiva na pretpostavci da postoji fundus osnovnih, temeljnih civilizacijskih riječi, naziva ih *idee primitive*, koje su zastupljene u svim jezicima, odnosno koje rabe svi narodi

svijeta ranog civilizacijskog stupnja.³¹ Taj stupanj podrazumijeva u svagdanjem životu poznavanje domaćih životinja i onih iz kućnog okruženja, poznavanje godišnjih doba i osnovnih, svakodnevnim promatranjem uočenih nebeskih tijela te apstraktne ideje Boga. O pretpostavljenom civilizacijskom stupnju naroda čije je jezike uzeo u obzir određenije ne možemo govoriti, jer među odabranim leksemima nema onih kojima bi se to dalo preciznije zaključiti, primjerice alata, oruđa ili oružja, ili poljoprivrednih kultura.

Odabrane lekseme Stanković donosi u njihovom osnovnom obliku (*in istato di natura*), ne donoseći gramatičke odrednice uobičajene u rječnicima za kategoriju *nomen* (rod, broj, padež) i *verbum* (vrijeme, način, lice, broj), niti oprimjerenje u književnosti ili konverzacijskoj frazi.

Izbor leksika sveden je na bazične riječi koje, ignorirajući abecedni red, razvrstava u nekoliko tematskih skupina. Iako je latinski polazni jezik rječnika, tematske su skupine naslovljene talijanski. Rječnički je skromnog opsega i obuhvaća ukupno 221 leksem.

U smislu organizacije građe, unutar skupina rječnik izgleda kao tablica kojoj su stupci naslovljeni nazivom jezika. Rječnik je evidentno nedovršen jer su kod nekih skupina riječi mnoge rubrike ostale nepopunjene.

Prvu skupinu čine leksemi koji se odnose na nebesku sferu. Stanković je označava kao „Bog, nebo i nebeska tijela” (*Dio, cielo, meteore*). Prva je riječ Bog jer njemu sve pripada i iz njega sve izvire. U ovoj su kategoriji okupljeni leksemi:

Deus – Bog (Bog), *caelum* – nebo (nebo), *sol* – sunce (sunze), *luna* – mjesec (missez), *stella* – zvijezda (svisda), *ventus* – vjetar (vítar), *nubes* – oblak (oblak), *nebula* – nema hrv., *tonitrum* – grom (gròm) i grmljavina (garmljävina), *fulgor* – munja (mùgna) i bljesak (bliska), *fulmen* – nebeska strijela (strilla), *pluvia* – kiša, dažd (dass), *nix* – snijeg (snig), *grando* – tuča, grad (grad), *lux* – svjetlost (sfitlost), *tenebrae* – tama (tmine), *dies* – dan (dan), *nox* – noć (noch), *mane* – jutro (jütro), *vesper* – večer (večer), *meridies* – podne (pòlne), *media nox* – ponoć (polnòchi), *annus* – godina (lito, godistchie), *mensis* – mjesec (missez), *ver* – proljeće (prolitje), *aestas* – ljeto (lito), *autumnus* – jesen

---

³¹ Propitujući prevoditeljska rješenja, osobito pojmova podjednako apstraktnog i konkretnog smisla u prijevodima s hebrejskog, Havel konstatira: „Katkada prevoditelj polazi od pretpostavke da je doživljaj stvarnosti jednak ma gdje i kada čovjek živio, premda riječi kojima se označava ta stvarnost u različitim civilizacijama nisu istovrijednice” (Boris Havel, O uporabi riječi poput priroda, sudbina i sreća u prijevodima Staroga zavjeta, *Crkva u svijetu*, 55 (2020.) 2, 312-329).

(jeseni, pozimak), *hiems* – zima (zima).³² U svijetu poimanja čovjeka pretpostavljenoga ranog civilizacijskog stupnja, nebeska tijela i pojave vezane uz njih u ingerenciji su božanske, gornje sfere kako to pokazuje mitološka slika svijeta.

Druga skupina odnosi se na zemaljsku sferu (*Della terra*) i u njoj su okupljeni leksemi: *terra* – zemlja (zemglia), *aqua* – voda (voda), *ignis* – nema hrv., *gelu* – studen (stid), *glacies* – led (led), *calor* – nema hrv., *saxum* – kamen (kamik), *lapis* – stijena (stina), *mare* – more (more), *lacus* – lokva (loqua) i jezero (jesero), *arbor* – stablo (dub, stabâr, stablo), *fructus* – plod (zir (!)), *herba* – trava (trava), *flos* – cvijet (cvit), *radix* – korijen (koren), te još tri leksema samo u talijanskoj kolumni (*fiume, monte, colle*).

Treća je skupina, naslovljena *Dell'uomo*, posvećena čovjeku, opisuje dijelove ljudskog tijela i donosi riječi kojima se opisuju rodbinski odnosi: *homo* – čovjek (čovik), *domus* – kuća (hisa, kùchia), *mulier* – žena (zena), *masculus* – muž (muss) i mužjak (samàz), *foemina* – ženka (samizza), *caput* – glava (glàva), *capillus* – vlas (vlass sg. vlassi pl.), *oculus* – oko (ocko), *nasus* – nos (noss), *frons* – čelo (čèlo), *gena mala* – obraz (litza), *auris* – uho (ussa), *os* – usta (usta), *lingua* – jezik (jesik), *gula, guttur* – grlo (gârlo, ghërlo), *collum* – vrat (vrat), *humerus, scapula* – rame (ràmen), *brachium* – nema hrv., *manus* – ruka (ruka), *digitus* – prst (perst), *unguis* – nokat (nohat), *pectus* – prsa (perse), *mamilla, mamma* – dojka (çiça), *venter* – trbuh (tarbùch), *dorsum, tergum* – hrbat, leđa (charbât), *penis, mentula* – samo lat. kolumna, *vulva* – samo lat. kolumna, *anus* – zadnjica (gusizza), *coxa* – nema hrv., *ginocchio* (nema lat.) – koljeno (kolèno), *crus* – golijen (gòlien), *tibia* – nema hrv., *pes* – noga (noga), *nomen* – ime (jime), *pater* – otac (otaz, čiako), *mater* – mati (mater), *uxor* – nema hrv., *avus* – djed (did), *avia* – baka (baba), *filius* – sin (sin), *filia* – kći (schièr), *frater* – brat (brat), *soror* – sestra (sestra).

Četvrta skupina okuplja zamjenice, i to osnovne lične zamjenice u jednini i množini i posvojne zamjenice, povratnu i povratno-posvojnu zamjenicu, potvrdnu i negativnu česticu *da* i *ne*, negativnu zamjenicu *ništa*, priloge *mnogo* i *malo*.

U petoj su skupini životinje (*Animali*): *bos* – vol (vòl), *vacca* – krava (kràva), *taurus* – bik (bak), *ovis* – ovca (ovtza), *aries* – ovan (pras), *agnus* – janje (jâgnaz), *equa* – kobilica (cobilla), *equus* – konj (cogn), *asinus* – magarac (tovâr), *sus* – svinja (prassatz), *porcus* – prase (svi-

³² U ovom se radu donose samo latinski leksemi koje je Stanković uvrstio u svoj rječnik, zatim hrvatski prijevod tih leksema (koji su načinili autori ovog rada) te Stankovićevi hrvatski leksemi u izvornoj grafiji koji se donose u zagradama.

gna), *musca* – muha (muha), *pediculus* – uš (senàz), *pulex* – buha (bùha), *sorex* – miš (miss),³³ *felis* – mačka (matzka), *pediculus* – uš (senatz)³⁴, *piscis* – riba (riba). U ovu je skupinu Stanković dodao i: *lignum* – drvo (drivo), *dolium* – bačva (bàtzva), *vinum antiquum* – staro vino (vino stàro).

U šestoj se skupini, naslovljenoj *Aritmetica*, nalaze glavni brojevi od 1 do 10, desetice do 100 i tisuću, u sedmoj, pod naslovom *Addiattivi*, osnovni pridjevi većinom su navedeni po modelu opozicije, odnosno navedeni su antonimi: dobar – loš, lijep – ružan, velik – malen, jak – slab, visok – nizak, debeo – mršav, crn – Vrag – bijel, pijan, domaći. Ovdje je zanimljivo da uz pridjev *crn* smješta i vraga.

U osmoj su skupini, naslovljenoj *Verbi*, navedeni osnovni glagoli, kao na primjer: *manducare, edere, vesci* – jesti (jìsti), *facio* – činiti (učiniti), *bibere* – piti (piti), *dormire* – spavati (spàti), *loquor* – govoriti (govòriti), *curro* – trčati (teçiti), *tango* – taknuti (taknùti), *coquo* – kuhati (kùhati).

4.3. Odnosi među jezicima i njihovo podrijetlo

Nadograđujući se na ideje i istraživanja svojih glasovitih prethodnika,³⁵ sagledavajući ideju o sličnosti i zajedničkom podrijetlu indoeuropskih jezika kroz prizmu sistema konjugacije, sustavno i po principima suvremene klasične i komparativne filologije izložio

---

³³ Za navedenu lemu Stanković uz latinski i hrvatski navodi još samo talijanski „sorcio” i vlaški „sorece”. Iz konteksta se čini da je mislio na *miša*, iako na klasičnom latinskom *sorex* znači *rovka*, dok se prema potvrdama negdje od 8. stoljeća dalje, počinje gubiti iz vida razlika između termina *sorex* i *mus* (opširnije vidi u autoritativnim rječnicima dostupnima kroz mrežni rječnik *Logeion*, dostupan na sljedećoj poveznici: <https://logeion.uchicago.edu/λογειον>, s.v. *sorex* (10. 5. 2022.)). S druge strane, *sorcio* je u talijanskom „drugi naziv za miša, prilično uobičajen u raznim dijalektima i mjesnim govorima, a često se koristi u ekspresivnom jeziku” (*Treccani Vocabolario on line*, dostupno na poveznici: <https://www.treccani.it/vocabolario/sorcio/>, (10. 5. 2022.)). Ako je pak mislio doista na rovku, koja je svojom fizionomijom mišolika i ne treba je miješati s krticom, značilo bi da je tada riječ *miš* („miss”) jednako označavala miša i rovku, no očekivala bi se tada još i lema **mus – topo – miss – maus – ...* itd.

³⁴ Naveo ga je nekoliko lema prije (na prethodnom listu), s malom razlikom u grafiji.

³⁵ Marcus Zuërius van Boxhorn (1612. – 1653.) je nastavljajući se na humanističku (Rudolphus Agricola von Groningen, Johannes Aventinus, Hadrianus Junius von Hoorn, Sigismund Gellenius), osobito leidensku tradiciju proučavanja i poučavanja jezične srodnosti (Franciscus Ravlenghien), objavio 1647. godine tzv. indo-skitsku teoriju o jezičnoj prasadnosti europskih jezika koja je proširena istraživanjima sanskrta (Bonaventura de Smet, Johann Elichman, Gaston-Laurent Coeurdoux, Andreas Jäger, Lord Monbodo, William Jones).

je Franz Bopp u svom poznatom djelu *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenen der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache* 1816. godine. Poticaj poredbenim istraživanjima dalo je upoznavanje znanstvenika zapadnog kruga sa sanskrtskim jezikom na kojem je području i Filip Vesdin dao pionirski doprinos svojim rječnikom; uslijedila je Boppova *Gramatika sanskrtskog jezika* 1827. i *Sanskritsko–latinski rječnik* 1830. Primijenivši iste principe i metodu proučavanja imenske i glagolske fleksije u razdoblju od 1833. do 1852. Bopp je proširio svoja poredbena istraživanja na nekoliko jezika i objavio *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Altslawischen, Gotischen und Deutschen*. Boppov rad korespondira s istraživanjima na području etimologije indoeuropskih glasova Augusta Friedricha Potta koji je u istom razdoblju 1833. – 1836. predstavio javnosti svoje rezultate u *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indo-germanischen Sprachen, mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Litauschen und Gotischen*. Do suvremenog doba etimologija glasova i leksika različitih jezika, a tako i njihovih odnosa predmet je istraživanja indoeuropeista.

Ovaj kratki pogled na komparatistička istraživanja tih godina 19. st. donosimo kako bismo pokazali kako je Stanković bio zainteresiran za komparativnu filologiju i na tragu tadašnjih poredbenih lingvističkih istraživanja. Naime, postavivši sebi zadatak promatranja jezika u cilju rasvjetljavanja njihova odnosa i zajedničkog podrijetla, Stanković je bio na tragu, ili je slijedio, krug vodećih znanstvenika koji su komparativnim filološkim pristupom učinili značajan iskorak na području proučavanja povijesti jezika dokazivanjem teze o zajedničkom indoeuropskom prajeziku.

K tome, uzevši u razmatranje i odabrane lekseme romskoga jezika, Stanković se svrstao u red znanstvenika koji su počev od 17. st., a intenzivno u 18. i 19. st., u nastojanju da razjasne podrijetlo Roma obratili znanstvenu pozornost na romski jezik uzevši uočene sličnosti između romskoga i indijskih jezika za predmet svojih znanstvenih istraživanja. Do Stankovićeve vremena Rüdiger i Grellmann pokazali su svojim istraživanjima da su Romi podrijetlom iz Indije, a njihov jezik najbližnji hindskom jeziku.³⁶ Stanković je

³⁶ Usp. Johann Christian Christoph Rüdiger, *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien*, Leipzig, 1782.; Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann, *Historischer Versuch über die Zigeuner*, J. C. Dieterich, Göttingen, 1787. Autori Ljatif Demir i Nevsija Durmiš, *Gramatika romskoga jezika*, Udruga za promicanje obrazovanja Roma u RH „Kali Sara”, Zagreb, 2012., u odjeljku *Romski*

vrlo nadahnuto i korak ispred svog vremena³⁷ obratio pozornost na romski jezik iz svoga okruženja kao živući oblik staroindijskog. Zaključno, Stanković kako vidimo prati suvremena kretanja i rezultate relevantnih istraživanja na području komparativne filologije.

ZAKLJUČAK

Svestrani istarski kanonik don Petar Stanković autor je šesnaestojezičnog aneksnog malog rječnika *Idee primitive dell'uomo in istato di natura presso tutti i popoli del mondo per conoscere rapporti delle lingue e loro origine*, koji je po broju jezika i svojoj koncepciji jedinstven u hrvatskoj rječničkoj baštini. Rječnik je nedovršen i čuva se u rukopisu. Sadrži 221 leksem. Dio je bogate hrvatske rječničke baštine 19. stoljeća, točnije baštine aneksnih rukopisnih rječnika, te donosi jezičnu sliku onodobne Istre.

Svojim rječnikom, kako je u našem izlaganju pokazano, Stanković ukazuje na tri značajke jezika kao fenomena – njegovu kompleksnost, kontinuitet i dinamiku. Kroz pluralitet njegovih pojavnosti pisac nastoji proniknuti u podrijetlo i duh samog jezika što jasno pokazuje odabranim jezicima tvorena jezična, kulturna i komunikacijska mreža unutar koje je svaki kvadrant ravnopravno zastupljen. Izvan odnosa subordinacije i superordinacije izrasta mozaik sastavljen od jezika koji imaju višetisućljetnu tradiciju pismenosti i umjetničko-književnih oblikovnih formi, i onih jezika

---

jezik kao predmet znanstvenih proučavanja, kratko se osvrću na lingvistička istraživanja romskog jezika od začetnika Bonaventure Vulcaniusa (1538. – 1614.), preko Alberta Krantza i Sebastiana Münstera do prve obranjene doktorske disertacije o Romima Jakoba Thomasiusa (1622. - 1684.) i navode sljedeće: „Međutim, ti znanstvenici nisu uspjeli do kraja da razjasne podrijetlo Roma. To je na koncu uspio da pokaže Johann Christian Christoph Rüdiger, čiji se rad pojavio u Leipzigu 1782. godine. Neki to otkriće pripisuju Stefanu Valyiu, mađarskom svećeniku koji je još 1673. uočio sličnost između romskoga i indijskih jezika. Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1756.-1804.) priveo je kraju sve sumnje u podrijetlo Roma. Grellmann je u svojoj knjizi 1787. nepobitno pokazao da su Romi iz Indije, a njihov jezik najbliži hindskom jeziku” (Demir – Durmiš, *Gramatika romskoga...*, 21).

³⁷ Desetljeće nakon ovoga Stankovićeve rukopisa objavljeno je djelo Augusta Friedricha Potta *Romi u Europi i Aziji* (1844. – 1845.), „u kojemu se pokazuje veza između romskoga i staroindijskog sanskrta. Pott je zaključio da je romski jedan od mnogobrojnih mladih indijskih dijalekata, koji je najbliži s hindskim jezikom” (Demir – Durmiš, *Gramatika romskoga...*, 21). Usp. „Osnovna jezgra romskoga rječnika i gramatike jest indoarijskoga porijekla – dakle, to su riječi i oblici naslijeđeni od praindoarijskoga, od staroindijskoga” (Alemko Gluhak, *Srodstvo romskoga s drugim jezicima*, u: Rajko Đurić – Veljko Kajtazi, *Povijest romske književnosti*, „Kali Sara”, Zagreb, 2011., 21-29).

kojima su društveno-povijesne okolnosti to uskratile. Promatrajući osnovne riječi kojima se opisuje život kultivirane zajednice u njihovu prirodnom stanju, izvan umjetničkog literarnog konteksta, asocijativno, držeći jezik dijelom kulture, kritičkom analizom koja nije samoj sebi svrhom, nastoji dosegnuti ili barem dati doprinos kritičkoj sintezi na području jezičnih istraživanja. Njegov se pristup i metoda odlikuju znanstvenom objektivnošću, univerzalnošću i suvremenosti, ne samo u kontekstu onodobnih klasičnofiloloških komparatističkih indoeuropeističkih istraživanja, kako smo gore pokazali, nego i u kontekstu naše suvremenosti. Naime, i suvremeni će čitatelj, u promatranju jezika kao dijela kulture i u osnovi jezičnom odnosu čovjeka prema svijetu, u „zajedništvu koje se stvara upravo u životu jezika” prepoznati zrnca kasnije dobro elaboriranih ideja hermeneutičkih promišljanja.³⁸ Sve nas ovo navodi na pomisao da ovako postavljen rječnik možemo promatrati ne kao pridodan raspravi, nego upravo obrnuto, kao temeljno djelo koje nudi obilje građe za daljnja filološka istraživanja. Tako i s točke gledišta hrvatske historijske dijalektologije, bilježenjem stanja govornog jezika svog vremena, ono pruža mogućnosti doprinosa i hrvatskim dijalektološkim istraživanjima.

Nadalje, osobnost pisca, njegova nadarenost i svestranost, kao osobne značajke Petra Stankovića, dolaze do izražaja i u ovom njegovom leksikografskom djelu, reflektirajući u punom smislu vrednote helenskog duha – znanstvenu znatizeljlu i metodu oslonjene na klasičnu naobrazbu. Stoga i ovo njegovo djelo ide u prilog činjenici da je Stanković svojim životom i radom ostavio duboki trag u kulturnom životu Istre.

Zaključno, imajući u vidu sve izneseno, značajke samog rječnika kao i činjenicu da predstavlja kvalitetan izvor budućim istraživačima, možemo ustvrditi da Stankovićevom rječniku *Idee primitive* pripada osobito mjesto u hrvatskoj leksikografskoj tradiciji.

³⁸ Ovdje imamo u vidu Gadamerovu tezu elaboriranu u *Istini i metodi* da ono što se može razumjeti, to je jezik te da je čovjekov odnos prema svijetu u osnovi jezični. Na tom tragu usp. „Upravo u životu jezika stvara se zajedništvo i to u razgovoru. Čak i kad govore istim jezikom, dva čovjeka u razgovoru traže zajednički jezik u kojem se sugovornici razumiju” i „Bitna točka hermeneutičkog iskustva je zajedništvo svekolikog razumijevanja, koje se temelji na njegovoj jezičnosti. Ako govorimo zajedničkim jezikom mi neprestano gradimo na jednoj zajedničkoj perspektivi i time djelujemo na zajedništvu našeg iskustva svijeta” (Ivan Dodlek, Hermeneutički identitet umjetničkog djela, *Nova prisutnost*, 11 (2013.) 1, 37-55. Usporedi s tezom „Nakon jednog stoljeća filozofije jezika i lingvistike, bit jezika deformirana je do neprepoznatljivosti” Peter Sloterdijk, *Doći na svijet – dospjeti u jezik (Frankfurtska predavanja)*, prev. Mirjana Stančić, Naklada MD, Zagreb, 1992., 96.

LEXICOGRAPHIC WORK OF CANON PETAR STANKOVIĆ

Summary

In this paper, the authors deal with Petar Stanković's manuscript "Idee primitive dell'uomo in istato di natura presso tutti i popoli del mondo per conoscere rapporti delle lingue e loro origine", which has not yet been published and is thus unknown to the wider scientific community. The dictionary part of the manuscript is analysed, which shows that Stanković's work has no parallels in the previous Croatian lexicography, given that it is a sixteen-language dictionary, which is also specific in the choice of lexemes and their systematization. The research showed that Stanković in his work used both available lexicographic and literary sources, as well as living native language, where the Romani language also finds its place, then without a systematic lexicographic source. It also showed that Stanković, in the conception of his work, sets himself up supra-nationally, universally and scientifically at a time when national movements are beginning to awaken in Europe. Stanković noticed and documented the ethnic and linguistic diversity of his close surroundings, taking into account Trieste, where all the languages of Europe were spoken at that time. The paper presents tabular representations of Stanković's data on the number of speakers and languages, as well as those who speak Italian. The analysis of the lexeme showed that Stanković's choice was based on the assumption of the existence of a fund of basic, fundamental words of civilization, represented in all languages in the beginnings of civilization, which means knowledge of domestic animals and those from home, seasons and basic bodies, and abstract ideas about God. The authors also provide a brief overview of philological comparative research in the early 19th century, showing the extent to which Stanković was versed in contemporary scientific ideas and joined the circle of leading scholars who made a significant step forward in the study of language history by proving the thesis on a common Indo-European proto-language. In addition, Stanković very enthusiastically and a step ahead of his time paid attention to the Romani language from his environment as a living form of ancient Indian, which only confirms that he followed modern trends and results of relevant research in the field of comparative philology. With his dictionary, Stanković points out three features of language as a phenomenon – its complexity, continuity and dynamics. He seeks to penetrate the origin and spirit of language itself, and beyond the relationship of subordination and super-ordination grows a mosaic composed of languages that have a millennial tradi-

tion, as well as those that socio-historical circumstances have denied it. Observing the basic words, Stanković tries to reach, or at least contribute to, a critical synthesis in the field of language research. The authors have shown that his approach and method are subject not only to contemporary but also to modern requirements in terms of scientific objectivity and universality, believing that such a dictionary can be seen as a fundamental work offering plenty of material for further philological research. This paper, in view of Stanković's lexicographical work, supports cultural-historical as well as linguistic-historical lexical research, for which the need has recently been recognized, and which can also find its contribution in Croatian dialectological research.

Keywords: Petar Stanković, Idee primitive dell'uomo, lexicography, comparative philology, annexed lexicography